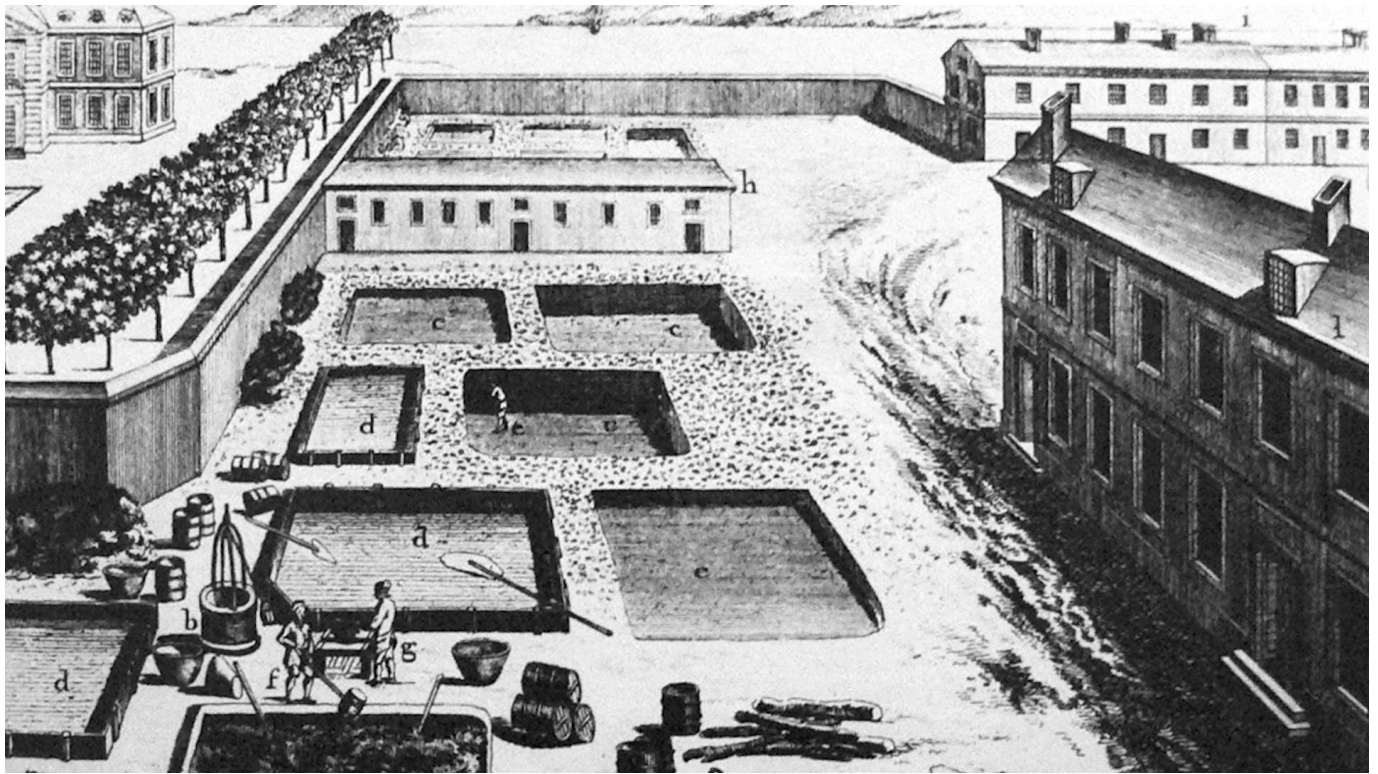

Filozofia i nauka wieku rozumu

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Linia chronologiczna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Immanuel Kant, *Co to jest oświecenie*, [w:] D. Chemperek, A. Kalbarczyk, D. Trześniowski, *Język polski. Oblicza epok, 1.2*, tłum. A. Landman, Warszawa 2019, s. 262.
- Źródło: Immanuel Kant, *Co to jest oświecenie*, tłum. A. Landman.
- Źródło: Denis Diderot, *Zabobon*, [w:] *Wielka Encyklopedia Francuska*, tłum. J. Rogoziński.
- Źródło: Jean-François Mormontel, *Krytyka w naukach*, [w:] *Wielka Encyklopedia Francuska*, tłum. J. Rogoziński, Warszawa 1988, s. 208. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*

Co w życiu jest ważniejsze – rozum czy serce?

To pytanie nurtuje ludzkość od początków kultury. W antyku za najwyższą wartość uznawano harmonię pomiędzy wartościami materialnymi a duchowymi. Myśliciele oświeceniowi nie mieli z kolei wątpliwości, że człowiek powinien kierować się w poznawaniu rzeczywistości i swoim postępowaniu nade wszystko rozumem. Oświecenie nazywane jest niekiedy „wiekiem filozofów”. To epoka, która sama stworzyła swoją nazwę, zapisując w niej w skrócie program ideowy. Oświecenie miało oznaczać czas myślowej samodzielności i dojrzałości ludzkości. Dojrzałość tę zapewniały – według filozofów tego okresu – ludzka myśl i ludzki rozum, a nie Bóg czy święte księgi. Uważano, że doświadczalne badanie rzeczywistości jest kluczem do zrozumienia świata. Po raz pierwszy w historii naukę – efekt obserwacji i eksperymentu, poddanych krytycznej analizie przez rozum – określono jako najbardziej wartościowe narzędzie poznania. Odrzucono natomiast wyjaśnienia czysto metafizyczne oraz religijne. Nadano też nowe znaczenie racjonalizmowi, uznając myślenie i ludzki rozum za narzędzie krytycznej oceny źródeł i rezultatów poznania. Rozum stał się w ten sposób w epoce oświecenia narzędziem nauki, a racjonalizm – synonimem krytycznego, opartego na faktach podejścia do rzeczywistości.

Twoje cele

- Scharakteryzujesz racjonalizm oświeceniowy.
- Omówisz twierdzenia naturalizmu ontologicznego.
- Wyjaśnisz założenia empiryzmu oświeceniowego.
- Przeanalizujesz fragmenty oświeceniowych tekstów filozoficznych.
- Poznasz wybrane odkrycia i wynalazki wieku XVIII.

Racjonalizm oświeceniowy

Program oświecenia znalazł swój najbardziej charakterystyczny wyraz w artykule Immanuela Kanta (1724-1804), wówczas młodego filozofa niemieckiego, który później stworzył oryginalny system filozoficzny, odległy od założeń oświeceniowych. Artykuł nosił tytuł *Co to jest oświecenie*. Pisał w nim:

((Immanuel Kant

Co to jest oświecenie

Oświeceniem nazywamy wyjście człowieka z niedojrzałości, w którą popadł z własnej winy. Niedojrzałość to niezdolność człowieka do posługiwania się swym własnym rozumem, bez obcego kierownictwa. Zawinioną jest ta niedojrzałość wtedy, kiedy przyczyną jej jest nie brak rozumu, lecz decyzji i odwagi posługiwania się nim bez obcego kierownictwa. *Sapere aude!* Miej odwagę posługiwać się swym własnym rozumem – tak oto brzmi hasło Oświecenia. Lenistwo i tchórzostwo to przyczyny, dla których tak wielka część ludzi, mimo wyzwolenia ich przez naturę z obcego kierownictwa, pozostaje chętnie niedojrzałymi przez całe swoje życie. Te same przyczyny sprawiają, że inni mogą tak łatwo narzucić się im jako opiekunowie. To bardzo wygodne być niedojrzałym. Jeśli posiadam książkę, która zastępuje mi rozum, opiekuna duchownego, który zamiast mnie posiada sumienie, [...] nie muszę sam o nic się troszczyć. [...] Dogmaty i formułki – owe mechaniczne narzędzia rozumnego używania, a raczej nadużywania swych naturalnych zdolności – to dzwoneczki błazeńskie wiecznie trwającej niedojrzałości.

Źródło: Immanuel Kant, *Co to jest oświecenie*, tłum. A. Landman.

Zabobony i fałszywa pobożność były krytykowane również w tekstach literackich, np. w bajkach i satyrach, czyli popularnych w oświeceniu gatunkach literackich. Jednym z przykładów jest bajka Ignacego Krasickiego *Dewotka*:

((Ignacy Krasicki

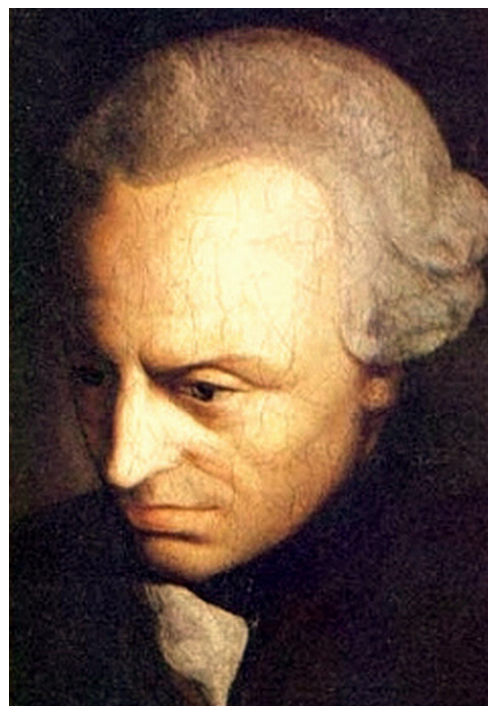
Dewotka

Dewotce służebnica w czymsiś przewiniła
Właśnie natenczas, kiedy pacierze kończyła.
Obróciwszy się przeto z gniewem do dziewczyny,
Mówiąc właśnie te słowa: «...i odpuść nam winy,
Jako my odpuszczamy», była bez litości.
Uchowaj, Panie Boże, takiej pobożności!

Autor krytykuje w niej pobożność, która ogranicza się tylko do biernej modlitwy i wyznawania dogmatów, nie ma natomiast przełożenia na życie.

Kant uznawał **rozum** za środek dostępny każdemu człowiekowi i dla każdego odpowiedni w samodzielnym dochodzeniu do prawdy.

Poznanie racjonalistyczne przestało więc być drogą dla wybranych, narzędziem filozofów, źródłem metafizycznej spekulacji, a miało służyć krytycznej refleksji na temat świata i wiedzy dostępnej każdemu człowiekowi. W ten sposób **racjonalizm** stał się pojęciem bardziej światopoglądowym niż filozoficznym. Racjonalistą był każdy człowiek myślący krytycznie, dążący do poznania prawdy o rzeczywistości, a nie tylko nieliczni adepci hermetycznej wiedzy filozoficznej. W tym sensie racjonalistami byli wszyscy najważniejsi filozofowie epoki oświecenia, w szczególności twórcy *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej* – dzieła, w którym oświeceniowy kult rozumu doszedł do głosu w najpełniejszy sposób. Wolter (właśc. François-Marie Arouet, 1694-1778), Denis Diderot (1713-1784), Jean d'Alembert (1717-1783), Paul Holbach (1723-1789) tworzyli *Encyklopedię* jako wyraz dumy z człowieka, który potrafi poznawać świat w sposób krytyczny, oparty na doświadczeniu i odwołujący się do faktów.

Anonimowy portret Immanuela Kanta (ok.1790)
Źródło: domena publiczna.

Oświeceniowy naturalizm

Oświecenie jako pierwsza epoka w historii kultury europejskiej podała w wątpliwość istnienie **transcendencji** (rzeczywistości metafizycznej), czyli świata pozaempirycznego.

Filozofia okresu oświecenia negowała istnienie sfery metafizycznej – duchowej i boskiej, uznając przekonania jej dotyczące za przesady i zabobony. Zainteresowania rzeczywistością ograniczały się do tego, co przyrodnicze, materialne i fizyczne, a zasięg ludzkiego poznania – do tego, co istnieje **empirycznie**. To przekonanie o realnym istnieniu jedynie rzeczywistości przyrodniczej nazywane jest **naturalizmem ontologicznym** (materializmem). W myśl tego poglądu istnieje tylko to, co empiryczne – doświadczalne zmysłowo, co daje się obserwować w doświadczeniu, oraz to, co materialne – co istnieje w czasie i przestrzeni i daje się mierzyć oraz opisać w kategoriach liczbowych. Do naturalistów należeli encyklopedyści, najsłynniejszym jednak oświeceniowym materialistą był Julien de La Mettrie (1709-1751). Z naturalizmem łączy się **ateizm** – przekonanie odrzucające istnienie Boga i jakichkolwiek bóstw oraz bytów metafizycznych, a także **deizm** uznający Boga jedynie za twórcę świata – wielkiego zegarmistrza, który stworzył zegar, ale potem nie ingerował już w jego działanie. Denis Diderot pisał w haśle zawartym w *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*:

((Denis Diderot

Zabobon

Zabobon to kult religijny fałszywy, źle skierowany, pełen próżnej trwogi, przeciwny rozumowi i zdrowym myślom, jakimi powinniśmy otaczać najwyższą istotę. Albo, jeśli wolicie, zabobon to ów rodzaj **guseł** albo siły magicznej, która oddziałuje na naszą zaleknioną duszę; lęk – płód nieszczęsnej imaginacji, by duszę porazić, używa zwidzeń, snów i upiorów [...]. Przytłacza umysł, osobliwie wśród przeciwności albo w chorobie [...]. Kiedy zakorzeni się głęboko w jakiej bądź religii, złej czy dobrej, potrafi zgasić wrodzoną jasność umysłu i zamącić w najmocniejszych głowach. Krótko mówiąc, to najstraszniejsza plaga ludzkości. Nawet ateizm – a tu już więcej mówić nie trzeba – nie niszczy jednak uczuć naturalnych, nie godzi nigdy ani w prawa, ani w obyczaje ludu; ale zabobon to tyran despotyczny, który usuwa wszystko dla swoich chimer. Jego przesady są wyższe nad wszelkie inne przesady. [...] Nieuctwo i barbarzyństwo wprowadzają zabobon, podtrzymuje go obłuda za pomocą czczych ceremonii, rozpowszechnia go fałszywie pojęta gorliwość, a prywata pozwala mu przetrwać.

Źródło: Denis Diderot, *Zabobon*, [w:] *Wielka Encyklopedia Francuska*, tłum. J. Rogoziński.

Empiryzm oświeceniowy

Oświeceniowy **empiryzm** czerpie z długiej europejskiej tradycji filozoficznej, która głosi, że źródłem ludzkiego poznania jest doświadczenie, a najwartościowszym narzędziem tego poznania są zmysły. Program nowożytnego empiryzmu przedstawił XVI-wieczny filozof angielski Francis Bacon (1561-1626) w dziele *Novum Organum* (1620). Bacon zapisał w nim program aktywnego zadawania pytań naturze w postaci eksperymentu i zalecał łączenie poznawania racjonalistycznego z empirycznym – przetwarzania danych doświadczalnych za pomocą rozumu. Najważniejszym przedstawicielem XVII-wiecznego empiryzmu był John Locke (1632-1704), reprezentant oświecenia angielskiego, o półwiecze późniejszego od oświecenia francuskiego. Program empiryzmu Bacona i Locke’a stał się filozoficznym fundamentem nowożytnej **nauki**, a w XVIII stuleciu podstawą filozoficznego programu epoki oświecenia. W związku z ideą **naturalizmu ontologicznego**, za jedyną drogę poznania świata przyrody ludzie oświecenia uznali metodę empiryczną – doświadczalne badanie rzeczywistości. Stąd **scjentyistyczne** konsekwencje myśli tej epoki – fascynacja możliwościami ludzkiego rozumu wykorzystywanego do poznania świata przy pomocy doświadczenia oraz wiara w naukę i postęp ludzkości dzięki nauce. W *Encyklopedii* Jean-François Mormontel (1723-1799) pisał:

((Jean-François Mormontel

Krytyka w naukach

Fakty czysto fizyczne tworzą historię naturalną, prawdę zaś wykazuje się tu na dwa sposoby: albo powtarzając obserwacje i doświadczenia, albo rozważając świadectwa, jeśli nie jesteśmy w stanie ich sprawdzić. To z braku doświadczenia poczytano za bajkę tysiące faktów, które podaje Pliniusz, a które potwierdzają się z dnia na dzień dzięki obserwacjom naszych naturalistów.

Łatwowierność jest udziałem nieuków, niedowiarstwo zdecydowane jest udziałem półuczonych; wątpliwości metodyczne są udziałem mędrców. W ludzkiej wiedzy filozof wykazuje to, co może wykazać, wierzy w to, co mu wykazano, odrzuca to, co sprzeciwia się rozumowi, a w innych sprawach powstrzymuje się od głosu.

Źródło: Jean-François Mormontel, *Krytyka w naukach*, [w:] *Wielka Encyklopedia Francuska*, tłum. J. Rogoziński, Warszawa 1988, s. 208. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*

Joseph Wright of Derby, *Doświadczenie z pompą próżniową* (1768). Obraz ukazuje eksperyment – usuwanie powietrza ze szklanego naczynia, w którym znajduje się papuga.

Źródło: domena publiczna.

Słownik

ateizm

(gr. *a* – bez; *theos* – bóg) przekonanie, że empirycznie nie istnieje (ani nie przejawia się w rzeczywistości empirycznej) żaden Bóg, żadne bóstwo ani żadne byty metafizyczne oraz że w rzeczywistości empirycznej nie występują żadne zjawiska nadprzyrodzone

deizm

(łac. *deus* – bóg) przekonanie, że Bóg jest jedynie stwórcą świata, ale po jego stworzeniu nie ingeruje już w żaden sposób w świat

dogmat

(gr. *dóγμα*, *dógmatos* – sąd, orzeczenie, ustalone mniemanie, nauka, правило filozoficzne) nienaruszalna podstawowa teza, twierdzenie przyjmowane za pewne i prawdziwe jedynie na mocy autorytetu osoby, która je wygłasza; w religii: teza podawana do wierzenia jako prawda, np. dogmat o Niepokalanym Poczęciu

empiryzm

(gr. *empeiria* – doświadczenie) kierunek filozoficzny, uznający doświadczenie jako jedyne wartościowe źródło poznania, a zmysły jako niezbędne narzędzie tego poznania; nowożytny empiryzm przyjmuje obserwację i eksperyment jako dwa podstawowe sposoby pozyskiwania wiedzy o świecie

metafizyka

pozadoświadczalny obszar poznania filozoficznego; nauka o podstawowych kwestiach istoty i przyczyny bytu; rozważania o tym, co niepoznawalne, tajemnicze, niedostępne zmysłom i doświadczeniu

naturalizm ontologiczny

(łac. *natura* - przyroda; gr. *onto* - to, co jest) pogląd, który uznaje, że istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza (empiryczna), dostępna zmysłom rzeczywistość materialna

nauka

sposób poznawania świata charakteryzujący się wykorzystaniem rozumu jako jedyne narzędzia wnioskowania, uznający doświadczenie jako jedyne źródło poznania świata oraz korzystający z uzgodnionej metodologii jego badania i posługujący się precyzyjnym językiem opisu swych ustaleń

rozum (umysł)

jedno z podstawowych narzędzi ludzkiego poznania; dzięki rozumowi możemy tworzyć świadomą refleksję oraz formułować myśli

racjonalizm

(łac. *ratio* - rozum) kierunek filozoficzny uznający rozum za podstawowe narzędzie poznania; od czasów oświecenia pojęcie to ma charakter światopoglądowy i oznacza postawę polegającą na krytycznym, refleksyjnym stosunku do rzeczywistości i jej poznawania, odrzucający wiarę w jakiejkolwiek dogmaty i rozpowszechnione, ale nie dowiedzione empirycznie twierdzenia

scjentyzm

(łac. *scientia* - wiedza) fascynacja nauką; pogląd uznający naukę za jedyny wartościowy sposób poznawania rzeczywistości i zarazem za narzędzie ludzkiego postępu

Linia chronologiczna

Polecenie 1

Zapoznaj się z wybranymi wynalazkami wieku oświecenia. Który z nich uważasz za najważniejszy dla człowieka? Swoją odpowiedź uzasadnij.

Polecenie 2

Jaki wpływ na życie ludzi w czasach oświecenia miały wynalazki? Na podstawie informacji umieszczonych na osi czasu zapisz słowa kluczowe charakteryzujące człowieka oświeconego.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Oświecenie jest nazwą epoki, która dla ludzi tamtych czasów oznaczała przede wszystkim...

- ☐ fascynację ludzką wiedzą.
- ☐ utożsamienie wiedzy ludzkiej i boskiej.
- ☐ myślową samodzielność ludzi.
- ☐ bezpośredni kontakt z Bogiem.

Ćwiczenie 2

Połącz w pary pojęcia:

empiryzm

myślenie krytyczne

naturalizm

metoda doświadczalna

racjonalizm

prawa przyrody

scjentyzm

postęp naukowy

Ćwiczenie 3

Uzupełnij notatkę syntetyzującą na temat filozofii oświecenia. Wstaw właściwe wyrazy w odpowiednich formach.

Filozofia oświecenia bardzo ceniła 1) . Według ludzi tej epoki, jeśli go dobrze stosować, nie dla powtarzania dogmatów, lecz krytycznej analizy ludzkiej wiedzy, można dotrzeć do prawd o świecie. Jedyny realnie istniejący świat według filozofów oświecenia to 2) . Według tych filozofów tylko 3) tego świata tworzy wartościową wiedzę – naukę.

Ćwiczenie 4

Uzupełnij notatkę na temat empiryzmu, wpisując w luki odpowiednie słowa (niektóre mogą być użyte więcej niż jeden raz).

Empiryzm uznaje za wartościowe narzędzie poznania, którego źródłem czyni . Doświadczenie to zaś albo , albo aktywnie zaplanowany przez badacza . W pełni wartościowe poznanie powstaje jednak tam, gdzie są wspomagane przez . W ten sposób tworzy się .

zmysły, doświadczenie, rozum, obserwacja, eksperyment, nauka

Ćwiczenie 5

Racjonalizm w znaczeniu oświeceniowym oznaczał przede wszystkim...

- ☐ uznawanie rozumu jako jedyne narzędzia poznania świata.
- ☐ postulat krytycznego stosowania rozumu w poznawaniu świata.
- ☐ wiarę w mądrość wywiedzioną bezpośrednio z rozumu.
- ☐ metodę poznawania świata idei.

Ćwiczenie 6

Naturalizm ontologiczny mieści w sobie przekonania, że...

- ☐ istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza.
- ☐ świat natury powstał dzięki nadnaturalnemu stwórcy.
- ☐ nie istnieje świat metafizyczny.
- ☐ świat natury daje się poznawać dzięki doświadczeniu.

Zinterpretuj zdanie Immanuela Kanta, wiążąc je z odpowiednim kierunkiem filozofii oświecenia:

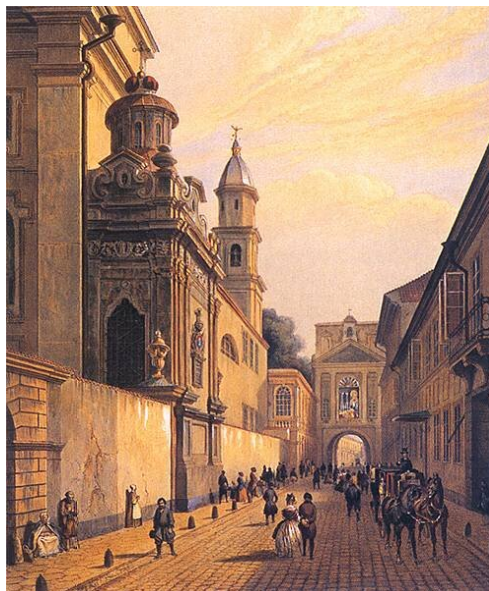
((Immanuel Kant

Co to jest oświecenie

Dogmaty i formułki – owe mechaniczne narzędzia rozumnego używania, a raczej nadużywania swych naturalnych zdolności – to dzwoneczki błazeńskie wiecznie trwającej niedojrzałości.

Źródło: Immanuel Kant, *Co to jest oświecenie*, [w:] D. Chemperek, A. Kalbarczyk, D. Trzeźniowski, *Język polski. Oblicza epok, 1.2*, tłum. A. Landman, Warszawa 2019, s. 262.

Przyjrzyj się obrazom jednego z oświeceniowych malarzy – Zygmunta Vogela – i odpowiedz na pytanie, w jaki sposób naturalizm ontologiczny wyrażany był w sztukach plastycznych w XVIII w.

Zygmunt Vogel, *Wilno, Kaplica w Ostrej Bramie*

Źródło: Pinakoteka, domena publiczna.

Dla nauczyciela

Autor: Joanna Oparek

Przedmiot: Język polski

Temat: Filozofia i nauka wieku rozumu

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń:

1) przetwarza i hierarchizuje informacje z tekstów, np. publicystycznych, popularnonaukowych, naukowych;

2) analizuje strukturę tekstu: odczytuje jego sens, główną myśl, sposób prowadzenia wywodu oraz argumentację;

3) rozpoznaje specyfikę tekstów publicystycznych (artykuł, felieton, reportaż), retorycznych (przemówienie, laudacja, homilia), popularnonaukowych i naukowych (rozprawa); wśród tekstów prasowych rozróżnia wiadomość i komentarz; rozpoznaje środki językowe i ich funkcje zastosowane w tekstach; odczytuje informacje i przekazy jawne i ukryte; rozróżnia odpowiedzi właściwe i unikowe;

5) charakteryzuje główne prądy filozoficzne oraz określa ich wpływ na kulturę epoki;

6) odczytuje pozaliterackie teksty kultury, stosując kod właściwy w danej dziedzinie sztuki;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

1) zgadza się z cudzymi poglądami lub polemizuje z nimi, rzeczowo uzasadniając własne zdanie;

IV. Samokształcenie.

1. rozwija umiejętność pracy samodzielnej między innymi przez przygotowanie różnorodnych form prezentacji własnego stanowiska;

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

I. Kształcenie literackie i kulturowe.

2. Odbiór tekstów kultury. Uczeń: spełnia wymagania określone dla zakresu podstawowego, a ponadto:

6) odczytuje poglądy filozoficzne zawarte w różnorodnych dziełach;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele lekcji. Uczeń:

- wyjaśnia, czym jest racjonalizm;
- tworzy mapę myśli na temat racjonalizmu filozoficznego i światopoglądowego;
- omawia myśli filozoficzne oświecenia;
- ukazuje wzajemne zależności nurtów filozoficznych epoki.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel zachęca uczniów do przygotowania się do wypowiedzi, czym jest racjonalizm. W trakcie wypowiedzi (już podczas lekcji) zwraca uwagę na rozróżnienie nurtu filozoficznego od określenia pewnego światopoglądu, które weszło do języka potocznego. Może nakierować uczniów na rozróżnienie: racjonalizm jako filozofia i jako

światopogląd (oraz wynikająca z niego postawa polegająca na kierowaniu się krytycznym osądem rzeczywistości, nieuleganiu emocjom i otwartości na dialog, czyli cudze racje).

2. Nauczyciel zaznacza, że początki filozofii racjonalizmu tkwią już w myśli Sokratesa i Platona (refleksja na temat nad sposobów i źródeł poznania, spór między racjonalizmem a empiryzmem).

Faza wprowadzająca:

1. Uczniowie sporządzają wspólnie mapę skojarzeń z terminem racjonalizm – w podziale na: racjonalizm filozoficzny i racjonalizm światopoglądowy.
2. Nauczyciel wprowadza uczniów w temat lekcji. Nawiązując do mapy skojarzeń, może krótko omówić racjonalizm nowożytny i podkreślić rolę racjonalizmu w formowaniu się światopoglądu oświecenia.
3. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji oraz cele zajęć, omawiając lub ustalając razem z uczniami kryteria sukcesu.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie zapoznają się z materiałem sekcji „Przeczytaj”. Następnie przechodzą do kolejnej sekcji, zapoznają się z linią chronologiczną i wykonują polecenie 1. Polecenie 2 uczniowie mogą wykonać w parach. Następnie wybrana osoba prezentuje propozycję odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do niej. Nauczyciel uzupełnia i komentuje.
2. Uczniowie przechodzą do sekcji „Sprawdź się”, wykonują ćwiczenia 1-6 i sprawdzają swoje odpowiedzi. Przy ćwiczeniu 3 wybrana osoba podaje odpowiedzi, a nauczyciel ocenia i uzupełnia. Uczniowie wykonują indywidualnie ćwiczenie 7. Nauczyciel prosi trzy wybrane osoby o zaprezentowanie odpowiedzi, a innych uczniów o komentarz i uzupełnienie. Ćwiczenie 8 może przybrać formę dyskusji. Nauczyciel komentuje i podsumowuje wypowiedzi uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel prosi chętną osobę o podsumowanie – omówienie myśli filozoficznej oświecenia i ukazanie wzajemnych zależności nurtów filozoficznych epoki.
2. Nauczyciel podkreśla znaczenie hasła epoki *Sapere aude* i znaczenie w encyklopedii powszechnej. Podsumowuje związek racjonalizmu i naturalizmu z optymizmem epoki i ideą postępu oraz reformizmem – dążeniem do zmian w życiu społecznym i politycznym. Może także przywołać postać Voltaire’a i podkreślić związek racjonalizmu z humanizmem i liberalizmem, wyrażanym przez francuskiego myśliciela. Nauczyciel może rozwinąć temat: W jaki sposób prądy filozoficzne oświecenia odzwierciedlały się w literaturze epoki?
3. Nauczyciel wraz z uczniami ocenia poziom realizacji celów lekcji i stopień osiągnięcia kryteriów sukcesu.

Praca domowa:

1. Dowiedz się więcej na temat oświeceniowego krytycyzmu i opisz, jak wyrażał się w myśli filozoficznej, społecznej i naukowej epoki.

Materiały pomocnicze:

- Władysław Tatarkiewicz, *Historia Filozofii*, t. 2, Warszawa 1988.
- Jean-François Mormontel, *Krytyka w naukach*, [w:] *Wielka Encyklopedia Francuska*, tłum. J. Rogoziński, Warszawa 1988.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimediami z sekcji „Linia chronologiczna”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.